

Szocializmusok (I. rész)

A szocializmus fogalmának nincs általánosan elismert, tudományosan érvényes meghatározása. Werner Sombart német szociológus már az 1920-as években 260 meghatározását gyűjtötte össze. A szóhasználatot fogalmi pontatlanságok jellemzik; közelebbi pontosítását melléknevekkel (korai, proletár, tudományos, demokratikus, keresztény, szövetkezeti, konzervatív) végzik. De ismerjük az agrárszocializmus, az államszocializmus vagy a reformszocializmus kifejezéseket is. A szovjet és német kísérletet pedig a totalitarizmus fogalmkörébe soroljuk.

Kifejezett szocialista mozgalom a felvilágosodás és az ipari forradalom nyomán a 18. század vége és a 19. század közepe között a liberalizmus és a konzervativizmus mellett alakult ki, s a munkásmozgalom keletkezésével függött össze. A többi izmusokhoz hasonlóan történetileg sokszínű formában jelent meg: a korai szocialisták szövetkezeti eszméitől a szociáldemokraták, szocialisták majd a kommunista pártok pártpolitikai szervezeteiken keresztül, amelyek a 20. században különböző színezetet kaptak.

A szocializmus politikai irányzatai között több államban olyan rendszerek jöttek létre – reálszocializmusként vagy államszocializmusként –, amelyek alapvetően az önkényes vagy totális rendszerek sorába tartoznak. Politológusok a 20. században jelentkező vörös (szovjet), barna (német nemzetiszocialista), sőt lila (feminista) színezetű szocializmust emlegetnek.

A szocializmus fogalmával számosan visszaéltek, vagy elferdítették; 200 év után az eredeti elképzelés Európában az elméletben és gyakorlatban egyaránt meghiúsult. A náciizmus és bolsevizmus után halottak tízmilliói, megsebzett társadalmak és személyek, s az érintettek rémálmai maradtak. A szórványos, kisebb utódszervezetekben pedig nagyfokú tanácstalanság érződik.

***

(*A fogalom sokszínűsége*) A 18. században a felvilágosodást elutasító római katolikus teológusok azokat nevezték szocialistáknak (latinul: *socialistae*, vagy olaszul: *socialisti*), akik Hugo Grotius és Samuel von Pufendorf mintájára a modern természetjog képviselői voltak.

Jean-Jacques Rousseau 1762-ben *Du contrat social* című munkájában a szabad személyek szerződésén nyugvó államról beszélt. 1793 óta Németországban a pufendorfi szolidaritási elv jogfilozófiai terminusának híveire alkalmazták a „szocialisták” elnevezést.

A szocializmus szó először az olasz *socialismo* formájában jelent meg. A fogalmat Giacomo Giuliani használta pozitív értelemben Rousseau társadalmi rendszerének bírálatában, ahol ő isteni akaratnak tartotta, hogy a társadalmat az emberek közti hierarchia jellemzi. Ezt a vallási áértelmezést határozottan bírálták, mert a felvilágosodás liberalizmusával okozati összefüggésben állónak tekintették. Az angol *socialist* szó használata először 1824-ben bukkant fel, a francia *socialisme* 1832-ben Jonciéresnél, amelyet tovább terjesztett Leroux und Reybaud. Az eredeti *szocial* fogalom átvitele a mai német társalgási nyelvbe a közös, igazságos, társadalmilag kívánatos, a közösségnek hasznos értelmek közelében keresendő.

Ezzel szemben a *szocialista* melléknév alatt kezdettől fogva politikai fogalmat értek. Társadalmilag tekintve a felvilágosodás szociális gondolatának továbbfejlesztése abban az értelemben, hogy az egyenlőség nem csak a jogra, hanem a tulajdonra is érvényes. A magyar Értelmező szótár szerint a szocializmus olyan társadalmi rendszer, amelyben a termelőeszközök közösségi tulajdonban vannak, illetve: törekvés az alsóbb társadalmi rétegek helyzetének javítására.

A fogalom legkisebb közös nevezőjére az alábbi meghatározásokkal juthatunk:

„A szocializmus szociális szervezetek gazdasági elméleteinek széles spektrumára vonatkozik, amelyek az egyenlősítő társadalom kollektív tulajdonát és politikai adminisztrációját tűzték ki célul.”

„Szocializmuson azokat az ideológiákat értjük, amelyek a kapitalizmus meghaladását és a munkásosztály felszabadítását vallják a szegénység és az elnyomás alól, és az egyenlőséget, a szolidaritást és az emancipációt megvalósító társadalmi rendszert vallják.”

„A kapitalizmus ellenmodelljeként kialakult politikai tanítás, amely a fennálló társadalmi viszonyokat a szociális egyenlőség és igazságosság elvei szerint igyekszik megvalósítani, illetve ezen elvek alapján szervezett társadalmi rendszert valamint politikai mozgalmat értjük, amely e társadalmi rendszer megvalósítására törekszik.”

(*Korai szocialisták*) Az ipari forradalom kibontakoztatása és angliai győzelme (1760–1840), majd az európai és az észak-amerikai kontinensen való továbbgyűrűzése alapvető társadalmi–politikai változásokat vont maga után. A manufaktúra-ipari termelés átalakulása gépi nagyipari termeléssé technikai, gazdasági és társadalmi vonatkozásban minőségi változást eredményezett, s az ipari forradalom megteremtette a kapitalizmus technikai alapját.

Az ipari fejlődés megsokszorozta a munka termelékenységét, s átalakította a társadalom életét és szerkezetét is. Az 1790-es évekkel kezdődő félév században szüntelenül növekedett az iparban, kereskedelemben és közlekedésben foglalkoztatottak száma (1841-ben Angliában a lakosság 34%-át az ipar foglalkoztatta); a nőket és a gyermekeket is gyorsuló ütemben vonták be. Csökkent a mezőgazdasági népesség; gyorsan növekvő ipari centrumok, iparvidékek s új városok jöttek létre.

Az ipari forradalom társadalmi következményeként létrejött „a gyári tőkések osztálya és a gyári munkásság osztálya”. A földnélkülivé váló, éhség üzte paraszti tömegek elárasztották a városokat és az ipari centrumokat, s hamarosan munkaerő-felesleget is okoztak.

A munkásság kizsákmányolás elleni küzdelmei kezdetben ösztönös lázadások formájában jelentkeztek. A géprombolók eleinte (1811) a gépi szövőszékeket akarták elpusztítani, később (1815–1816) szembefordultak a gyáripar egész rendszerével. A géprombolás Angliában az 1810-es években érte el tetőfokát, amelyet Ned Ludd munkásról luddizmusnak neveztek el. Az angol parlament 1811-ben halálbüntetést írt elő a géprombolók számára, s Luddot állítólag az 1813. évi yorki tömegper áldozatai között akasztották fel.

A munkásság eleinte „testvéri” társulások alkalmi létesítésével próbált védekezni az életét fenyegető veszélyek (betegség, baleset, munkanélküliség) ellen. Az angol munkások elég korán (1761) eljutottak a szövetkezetekkel való kísérletezésig is.

A munkásság küzdelmének következő lépcsőfoka a gazdasági jellegű szervezkedés és a sztrájkharc volt. Az ezeket alkalmazó angliai szakszervezetek (trade-unionok) a munkakörülmények megjavításáért, a munkaidő csökkentéséért, a munkabérek emeléséért, a legális szervezkedés szabadságáért harcoltak, jóllehet az angol parlament egy 1799-es törvénye megtiltotta a munkások szervezkedését és munkabeszüntetését.

A győztes polgári forradalmak társadalom–politikai elméletei és jelszavai („Szabadság, egyenlőség, testvériség!”) éles ellentmondásba kerültek a társadalmi valósággal. A korszak haladőbb gondolkodói már a 19. század elején bírálták a polgári rend eszményesítését. A szocializmus jelszavával fellépő gondolkodók – akik szocializmuson közösségit, társadalmilag átfogót, s általában progresszívet értek – a társadalmi viszonyok viszonylagos fejletlensége miatt még nem tudtak megbízható választ adni a kor problémáira.

A szocializmus jelszavával fellépő irányzatok egyik csoportja („reakciós szocialisták”) úgy bírálta a modern polgári társadalmat, hogy objektíve a fejlődés visszafordítására, a múltat visszakívánó politikai tevékenységre orientált. Másik csoportjuk („konzervatív, vagy burzsoá szocialisták”) elméleti és politikai tevékenysége objektíve a polgári társadalom fenntartását szolgálta; a társadalmi bajokat reformokkal akarták orvosolni.

Harmadik csoportjuk, az utópista szocialisták (H. Saint-Simon, Ch. Fourier és R. Owen) jóval alaposabban vizsgálták a rendszer ellentmondásait, bírálva annak alapjait is. Értékelésükben és javaslaikban azonban nem léphettek túl korukon.

Saint-Simon¹ a társadalomban a „henyelők” és a „dolgozók” rendjét különböztette meg, utóbbin együttvéve a munkásságot, a parasztságot és a polgárságot értette, szemben a „henyelők” rendjébe sorolt nemességgel és papsággal. Úgy vélte, hogy a tudomány és az ipar képviselői (ez utóbbihoz a gyárosokat sorolta) képesek és hivatottak a társadalom szellemi irányítására és vezetésére. A szenvedő néptömegek, „a legszámosabb és legszegényebb osztály” szószólójaként élesen bírálta a nyomor okozóját, a polgári társadalmat. Írásaiban meghirdette a „minden ember dolgozzék” elvet, és azt is felismerte, hogy a jövő útja az állam által szervezett nagyipari termelés. A politikát a termelés tudományának tartotta (1816), s eljutott „az állam megszüntetésének” gondolatáig is.

Fourier² maró gúnnyal kritizálta a kapitalista társadalmat, amelynek „hibás körforgása” folytán „a szegénység magából a bőségből ered”. Elemzően tárta fel a tőkés termelés anarchiáját és részletes tervet dolgozott ki egy harmonikus társadalom berendezésére. Ennek alapvető sejtje a falanszter lett volna, a „tehetségesek” által irányított termelési és társadalmi egység. Létesítéséhez az eszmét felkaroló tőkésektől remélte az alapító tőkét. Fourier mélységesen hitt utópisztikus elképzeléseinek vonzeréjében, abban, hogy tervéhez megnyerheti a dolgozók és a felvilágosult kapitalisták aktív támogatását.

Owen³ a 19. század első évtizedének gazdag textilgyárosaként, emberbaráti megfontolásból táplálkozó társadalombírálatát figyelemre méltó reformkísérletekkel egészítette ki. Üzemét (kb. 2500 dolgozó) valóságos mintateleppé változtatta; a szokásos 13–14 órás napi munkaidőt 10 és fél órára szállította le, a dolgozókat emberhez méltó viszonyok közé juttatta és gondoskodott a fiatalok neveltetéséről is. Gazdasági szempontból is eredményes kísérletei alapján eljutott annak felismeréséhez, hogy az új, hatalmas termelőerők létrehozta egy újabb társadalom megteremtésének alapját, és az a rendeltetésük, hogy mindenki közös tulajdonként az egész társadalom közös jólétéért működjenek. Ezzel kiváltotta Anglia uralkodó köreinek rosszallását; rövid időn belül gazdasági csődbe juttatták. Kommunisztikus telepek létesítésére irányuló amerikai kísérleteinek (1824–1828) kudarca után élete végéig az angliai munkásmozgalomban tevékenykedett.

Az utópista szocialisták nagy érdeme, hogy sokrétűen feltárták a tőkés társadalom ellentmondásait és elutasították a korabeli uralkodó véleményt, amely a polgári társadalmat eszményítette és a fejlődés beteljesedésének hirdette. A jobb, igazságosabb berendezésű társadalomról szőtt álmaik, utópisztikus tervezéseik sok zseniális gondolatot tartalmaztak, s az egész emberiséget akarták felszabadítani. Szemléletmódjuk hatására a 19. század első felének angol, francia, német szocialistái számára a szocializmus tértől, időtől és történelmi fejlődéstől független abszolút igaz-

ságot jelentett, az ész és az igazságosság kifejezése lett, amelyet csak fel kell fedezni (hogy hol és mikor, az „tisztá véletlen”!), be kell mutatni és saját erejével meghódítja a világot.⁴

A 19. század 30-as éveire Nyugat-Európa fejlettebb országaiban a proletariátus figyelemre méltó társadalmi erővé fejlődött. Gépromboló és ösztönös gazdasági küzdelmének tapasztalatáról fokozatosan jutott el a politikai harc szükségességének felismeréséhez.

Angliában 1824-ben a trade-unionok erejével a munkásosztály elérte a sztrájk- és szakszervezet-ellenes törvény visszavonását. A parlamenti reformokért vívott küzdelmekben megvonta támogatását a liberális burzsoáziától (whig-párt), minthogy az első parlamenti reform (1832) kismémmizte a munkásságot. A politikai önállóság útjára lépett haladó munkások és iparosok 1836-ban megalakították a Londoni Munkásszövetséget, amely hozzáfogott politikai programjuk kidolgozásához. Követeléseik (általános választójog, titkos szavazás, a parlament évenkénti megújítása, egyenlő képviselő, a vagyoni cenzus eltörlése, a képviselők díjazása) országos támogatásra találtak. Hatalmas tömeggyűlések zajlottak le, 1839-ben 1 200 000 aláírással petíciót nyújtottak be a parlamentnek, s véres összeütközésekre került sor a karhatalommal. A chartista mozgalom tömörítette és politikai harcra szervezte Anglia nagyszámú proletariátusának jelentős részét. A mozgalom 1840-ben Nemzeti Chartista Szövetség elnevezéssel, kidolgozott szervezeti szabállyal a munkásság politikai pártjának tekinthető szervezetet alkotott; központja Manchesterben volt, s taglétszáma elérte a 40 000 főt. Mintegy 400 szervezete 1842-ben újabb petícióval ostromolta meg a parlamentet (33,3 millió aláírás); választójogi törvénykezési követelésekkel egészítették ki. A kormány elutasító magatartása ellen 1842 augusztusában általános munkabeszüntetést kíséreltek meg. A chartista mozgalom jelentős engedményeket ért el: 1847-ben törvényesen 10 órára csökkent a munkaidő, s a parlament reformtevékenységében is közrejátszott a félelem a chartizmus felerősödésétől. A mozgalom 1848-ig vezette az angol munkások harcát.

Franciaországban a polgári forradalom (1789–1794) radikalizmusa, a politikai küzdelmek élessége meggyorsította a proletariátus harcának fejlődését. Ezért, bár az ország a gazdasági fejlődésben elmaradt Anglia mögött, a polgári rend forradalmi megdöntésének gondolata itt született meg először. Már 1796-ban Babeuf⁵ vezetésével az Egyenlők Társasága meghirdette „a szegények forradalmát a gazdagok ellen”. Programjukba vették a burzsoázia uralmának erőszakos megdöntését, a magántulajdont fokozatosan megszüntető és a „fogyasztás egyenlőségét” biztosító forradalmi diktatúra megteremtését. Babeuf mozgalma csak összeesküvők kis csoportjára terjedt ki, elmélete is csupán egyenlősdi hirdető utópikus kommunizmus volt, történelmileg mégis jelentős volt, s eszmei örökségét a napóleoni háborúk után megnövekedett francia proletariátus is magáévá tette. A lyoni munkások fegyveres felkelései (1831 és 1834) során a munkásság önálló erőként lépett a politikai küzdőterre.

A munkásság a továbbiakban a körülmények indokolta titkos forradalmi szervezkedéssel erősítette küzdelmét. Blanqui⁶ meghirdette a tőkésrendszer felváltását a kommunizmussal, amelynek megteremtéséhez nemcsak a forradalmat, hanem a forradalmi diktatúrát is szükségesnek tartotta. Úgy vélte azonban, hogy hivatásos forradalmárok maroknyi, jó szervezett csoportjával – a tömegek bevonása nélkül is – bármikor lehet „forradalmat csinálni”. A forradalmi demokraták és forradalmár szocialisták által 1837-ben Párizsban alakított titkos forradalmi szervezet, az Évszakok Társasága elnevezésű szervezet élén Blanqui 1839. május 12-én felkelést robbantott ki Párizsban, de a tájékozatlan tömegek támogatása híján vereséget szenvedett. (A blanquizmus illegális szervezkedése, a hivatásos forradalmárok szerepéről és a forradalmi diktatúra szükségességéről vallott nézetei miatt később az orosz bolsevikokat is gyakorta ezzel a jelzővel illették.)

Az 1840-es évek Franciaországában további titkos kommunista társaságok, neves teoretikusok és publicisták propagálták a kommunizmus utópizmussal elegyített eszméit. E. Cabet (1788–1856) *Utazás Ikáriába* című művében (1840)⁷ a kommunista társadalom berendezkedéséről és megteremtésének békés útjáról írt. T. Dézamy (1803–1850) *A közösség törvénye* című munkájában a kommunizmus megvalósítását a társadalmi forradalommal és a forradalmi diktatúra megteremtésével kapcsolta össze. Az 1840-es évek francia utópista kommunistái azonban a kommunizmust szintén csak észérvekkel indokolták, fellépésükben azonban a francia proletariátus önálló osztállyá szerveződése és önálló követeléseinek megfogalmazása tükröződött.

A jelentős részében kisüzemben foglalkoztatott munkásság körében a kispolgári szocialisták közül főleg L. Blanc⁸ és Proudhon⁹ nézetei leltek visszhangra. Blanc élesen bírálta a tőkésrendszert *A munka szervezése* című munkájában (1839). Azt hirdette, hogy az általános választójog bevezetése és a létrehozandó „társadalmi műhelyek” (a munkások termelési társulásai) révén megvalósítható a szocializmus. Proudhon a kistulajdont vette védelmébe a nagytőkével szemben. A kapitalizmus okozta nehézségekből a kisártermelés megerősítésével jelölte meg a kiutat, s elvetette a politikai küzdelmet.¹⁰

A széttagolt német államokban (36 „állam”, ahol monarchista abszolutizmus uralkodott) a gazdasági és politikai viszonyok relatív fejletlensége fékezte a munkásság politikai fejlődését, ezért első szervezeteik emigrációban (Franciaországban, Svájcban és Angliában) alakultak meg. 1834-ben a Párizsban élő német munkások, kisiparosok és értelmiségiek megalakították a Számkivetettek Szövetségét. A szervezet proletárszárnya belső harcok után különvált s az Igazak Szövetsége nevet vette fel. A Szövetség szigorúan szervezett, utópikus szemléletű (jelszava: *Minden ember testvér!*) titkos társaságként működött. Csoportjai részt vettek az 1839. májusi blanquista puccsban. Vezetői közül kiemelkedett Weitling,¹¹ a kommunista nézeteket valló emigráns szabómester, aki élesen elítélte a tőkés társadalmi rendet és meghirdette a kommunista társadalom felépítésének részletes tervét (*Az összhang és szabadság biztosítékai*, 1842). Elgondolásai a kommunista társadalomról ugyan teljesen utópikusak voltak (lehetőségesnek tartotta például, hogy Németország feudális monarchiából közvetlenül kommunista köztársasággá alakuljon át), de nézetrendszerre már a német proletariátus első önálló – addigi legmagasabb szintű – elméleti megnyilvánulása volt.

Az Igazak Szövetsége 1840-ben Londonba települt át s érintkezésbe került a chartista szervezetekkel is. Létrehozott egy Kommunista Munkás Művelődési Egylet elnevezésű legális szervezetet, amely lassan nemzetközivé lett.

A német munkásság első önálló fellépése a sziléziai takácsoknak az egész iparvidéket magával ragadó 1844. júniusi felkelése volt. A kettős kizsákmányolás elleni spontán lázadást (a manufaktúra-tulajdonosok mellett ugyanis a földesurak is szipolyozták a takácsokat, megadóztatták az ipari munkavállalást) a porosz királyi hatóság katonái kegyetlenül leverték. A zendülés így is nagy nemzetközi visszhangot váltott ki.

Európa fejlettebb országainak munkássága tehát az 1830–1840-es éveire megtette az első jelentős lépéseket osztállyá szerveződésének útján, megívta első önálló harcait saját osztályköveteléseikért. Küzdelmei során a szervezetség különböző fokát érte el; Angliában már az első munkáspárt megteremtéséig is eljutott (Nemzeti Chartista Szövetség, 1840). A proletariátus egyre nyíltabban olyan új társadalmi erőként lépett fel, amelynek történelmi feladata a szocialista eszmék megvalósítása volt.

A korai szocialisták (magyar szóhasználatunkban: utópikus szocialisták) politikai elképzelései az abszolutista diktatúráktól az anarchista föderációig terjedtek. Azonosak voltak a korai kapitalizmus elutasításában és olyan társadalomban reménykedtek,

amelyek legyűrték a középkori rendi különbségeket és az újabb osztályellentéteket. Gyakorta erkölcsi alapon érveltek, s nem jutottak el a marxi társadalomtudományi elemzésekig. Társadalmi struktúrájukat tekintve nem a kialakuló munkásosztályra, hanem a kézművesekre és a kispolgárságra építettek, amelyek már kezdték ugyan visszautasítani az ipari forradalmat, de még nem váltak ipari proletariátussá. Néhányan, közöttük Robert Owen zárt szocialista közösségek létrehozásával kísérleteztek az ellenségesnek tekintett környezetben. A legtöbb szocialista az egész társadalom alapvető megváltoztatásán dolgozott.

Szocialista aktivisták 1789–1799 között részt vettek a francia forradalomban és az alapvetően polgárinak számító 1848–1849. évi európai forradalmakban (az 1830. júliusi, az 1848. februári és az 1848–1849. márciusi). A 19. századi korai szocialista nézetek utolsó csúcspontjukat az első proletár forradalomnak számító 1871. évi párizsi kommünben érték el, amelyet rövid idő alatt véresen levertek.

A korai szocializmus kezdeményezései később három fő irányra bomlottak: az anarchizmusra és a marxizmus által támogatott kommunista és szociáldemokrata mozgalomra. A három csoport szórványosan – miként a 20. században az 1905. évi és az 1917. februári orosz forradalom, az 1919. évi müncheni tanácsköztársaság, vagy 1936–1939 között a spanyol polgárháborúban – rövid ideig együttműködött, többnyire élénk belső vitáktól kísérve, s végződött az egyik csoport, vagy valamennyi vereségével.

(Anarchisták) Az anarchisták is a szocialista hagyományhoz tartozónak vallották magukat. Az „uralomnélküliséget” jelentő szó olyan állapotot jelent, amelyben az emberek intézményesített hatalom, állam nélkül élnek. E cél érdekében az anarchizmus az egyének önkéntes kapcsolatára épít a kollektívákban, tanácsokban és kommunákban. Az egyéni szabadság és a kollektív felelősség szintézisére épít és eltér az önkényes áramlatoktól. Az állam helyett Bakunyin például ezt javasolta: „A társadalom olyan szervezése, amely minden világra jövő férfi és női lénynek megközelítően azonos eszközt bocsát rendelkezésre képességei kibontakoztatásához és a munka révén történő hasznosulásához.

Az első anarchista gondolkodónak az angol William Godwint (1756–1836) tekintetjük, aki a többi anarchistával együtt osztotta a felvilágosodás filozófusainak „antropológiai optimizmusát”, miszerint az ember eredendően jónak születik, és csupán a rossz környezet hatására alakulnak ki negatív tulajdonságai. Számba vette a társadalom fő bajait: a háborúkat, a tulajdon csalárd megszerzésével összefüggő nagy bűnöket, „az ijesztő méretű vagyoni egyenlőtlenséget”, a gazdagok gátlástalanságát, azt a tapasztalati tényt, hogy „a törvény a gazdagok legfőbb támasza”, s hogy „a politikai intézményrendszer a legfőbb őrzője” a viszonyok egyenlőtlenségének. Ezután jutott arra a következtetésre, hogy az emberi tökéletesedés új korszakának kell beköszöntenie. „Milyen örömmel várja az emberiség minden művelt barátja ezt a nagyszerű korszakot, amelyben eltöröltetik a politikai hatalom, ez a kegyetlen szerszám, amely az emberiség bűneinek egyetlen kiapadhatatlan forrása, és amely oly sokféle, lényegétől elválaszthatatlan bajt hordoz magában, hogy azokra nincs más ír, mint magának a politikai hatalomnak teljes megsemmisítése!”¹²

A kollektivistáknak fel akarták szabadítani a népet a kizsákmányolás alól, de ezt csakis az állam, az uralmi formák széttörése révén vélték megoldhatónak. Mindenféle kormány- és államhatalom, az „államiság” („etatizmus”) ellenfeleinek nyilvánították magukat. Bakunyin nyomán úgy vélték, hogy „a nép csak akkor lehet boldog, szabad, ha alulról felfelé szerveződvén, önállóan, teljesen szabadon, minden hivatalos gyámködéstől mentesen, saját maga teremti meg a tulajdon életét.”

Proudhon, Bakunyin és Kropotkin forradalom révén akarták megdőnteni a fennálló rendszert, azonban éles különbséget tettek „társadalmi” és „politikai” forradalom között. Mivel véleményük szerint az utóbbi csupán személycserét jelent a kormányúdnál, a Társadalmi (szociális) forradalomért agitáltak. Proudhon arról írt, hogy küszöbön áll a demokratikus és szociális forradalom.

Az új rend alapelveit taglalva a „föderatív társadalmi felépítés” mellett foglaltak állást. Fel kívánták számolni a centralizációt, és az alulról létrehozott, szabad termelési társulások önkéntes szövetkezésével kívánták helyettesíteni.

Az individualista anarchisták ösatyja a hányatott életű német filozófus, Max Stirner (1806–1856). Ő nyíltan vállalta a féktelennek is mondható egoizmust, és szembeállította az egész 19. század kulcsszavával, a szabadsággal. Kiadta a jelszót: „Magatokat keressétek, legyetek egoisták, legyetek mindnyájan mindenható ének. Avagy érthetőbben: ismerjétek meg magatokat, csak magatokat ismerjétek meg, hagyjátok az álzsant törekvéseket, balgatóg vágyakozásokat, hogy mások legyetek, mint amik vagytok.”

A vallásos anarchistákhoz tartozik Lev Tolsztoj (1828–1910) és Mahátma Gandhi (1869–1948), és a Tolsztojjal tanítványi jogon levelező Schmitt Jenő Henrik (1851–1916), aki a paraszti szekták tagjaival, sőt az agrárszocialista mozgalommal is megtalálta a kapcsolatot.

Tolsztoj szerint az orosz társadalom közelgő válsága „nem más, mint hogy a hatalom és a szolgaság szellemén nyugvó, meghamisított kereszténység helyébe az értelmes lépjen.” 1900-ban *Kiáltvány az emberiséghez* című írásaiban összefoglalta az erőszak-nélküliséggel kapcsolatos nézeteit.

Tolsztoj rendkívül nagy hatást gyakorolt Gandhira, aki Dél-Afrikában és az indiai angol uralom elleni harcban nagy sikerrel alkalmazta az erőszak-nélküliségnek kezdetben Tolsztoj által propagált békés eszközeit.

(*Keresztényszocialisták*) 1830 körül a Franciaországban kibontakozó korai szocializmus számos képviselője élesen bírálta az egyházat és kora kereszténységét, s eközben kifejezetten az őskeresztény vagyonszociális hivatkozta; eszméiket a testvériség eszméjéből vezették le, s a jövő vízióját a világméretű demokráciára és részben a kommunizmusra építették, közöttük Etienne Cabet és Louis Blanc. Már a saint-simonisták és utódaik, a fourieristák is keresztényeknek vallották magukat, s „apostolnak” értelmezték magukat. A német nyelvű térségben mérsékelt befolyással rendelkeztek. Moses Hess, a cionizmus szocialista szárnyának alapítója a szocializmust szintén bibliai hagyományokkal magyarázta.

A katolikus egyháznak szembe kellett néznie a modern kor kihívásaival, de nagyon nehezen találta helyét a hagyományos értékeket aláásó új világban. Az útkeresés ezen időszakát nevezzük „szociális katolicizmusnak”.

Az egyre élesebben felvetődő szociális kérdés iránti fogékonyság Franciaországban (és Belgiumban) volt a legnagyobb. Egyik előfutára a francia Félicité de Lamennais (1782–1854) katolikus lelkész, akinek eszménye „az igazság harca a tévedés ellen” volt. Ennek jegyében indított harcot annak érdekében, hogy a katolikus egyház megbéküljön a polgári fejlődéssel és az alkotmányos, liberális államokkal. Ő számít a vallásos szocializmus megalapítójának, s ő alapította az első katolikus hetilapot (*L’Avenir* – A jövő).

Ez a liberális katolicizmus azonban sehogy sem talált meghallgatásra a merevséget tanúsító pápai udvarban. Programját 1830-ban vetette papírra, amelyben leszögezte a régi hierarchiához való kötődésüket, azonban egyidejűleg lefektette a keresztény liberalizmus alapelveit. Ezek közül első és legfontosabb a vallásszabadság joga. Elvetett

mindenféle állami beavatkozást az egyház életébe. „Mivel manapság nem lehet semmi vallási a politikában, nem szabad semmi politikának lenni a vallásban”; ez a tétele a „trón és oltár” szövetségének felmondásával volt egyértelmű. XVI. Gergely pápa 1831-ben még fogadta Lamennais-t, egy évvel később azonban *Mirari Vos...* kezdetű enciklikájában veszélyes „felforgató” nézetek és „veszélyes csoportosulások” címszó alatt elítélte Lamennais nézeteit, aki kilépett egyházából, és 1834-ben megjelentette az Egy hívő szavai-t (*Paroles d'un croyant*). Könyvét a népek írta; arról értekezett benne, hogy a szeretet isteni parancsával nem egyeztethető össze a földi egyenlőtlenség. A kapitalista viszonyok félreérthetetlen elutasításával belépett a szocialista módon gondolkodók táborába.¹³ 1838-ban pedig *Livre du Peuple* című könyvében a természetjogot azonosította Jézus Krisztus tanításaival, s ezzel megalapozta a szociális forradalmat. Gondolataival Lamennais erőteljesen befolyásolta a korai német szocialistákat is, közöttük Wilhelm Weitlinget, az Igazak Szövetségének alapítóját, aki A harmónia és a szabadság garanciái (*Die Garantien der Harmonie und der Freiheit* – 1841) és a Halálraitélt evangéliuma (*Das Evangelium des armen Sünders* – 1842) című könyveiben azt a felfogást képviselte, hogy Jézus valamennyi ember felszabadításának profétája a kommunizmus révén. Az egyházak elkődösítették tanításait, ezért a keresztényeknek az egyháznak kívül kell erre emlékezniük. A svájci protestánsok élénken tagadták nézeteit, s a kommunizmust az emberi egoizmus csúcsának tekintették, amely csak az anyagiakra törekszik. A keresztény vallás ennek kérelhetetlen világnézeti ellenfele, mivel az anyagiaktól való szellemi felszabadításra törekszik.

Az 1848–1849-es forradalomból megtépázott tekintéllyel kikerült Egyházi Állam élén álló IX. Piusnak kellett szembenéznie az olasz egységmozgalom évtizedeivel (1850–1870), s ezért minden lehetséges eszközzel igyekezett megszilárdítani hatalmát. 1864-ben a *Syllabus*-ban, „korunk fő téveszméinek összefoglalásában” nem csupán a szocializmust és kommunizmust vetette el, hanem megbélyegezte a racionalizmust, a panteizmust, az államnak az egyházzal viszonyított elsőbbségére, valamint az állam és egyház szétválasztására vonatkozó nézeteket is.

A katolikus szociális gondolat központja korábban sem Róma volt; az 1860-as években a katolicizmus megújításának kísérletére a német Mainzban került sor. Püspöke, Wilhelm Emmanuel Ketteler (1811–1877) 1863-ban figyelt fel a szociálreformerek (Hermann Schulze-Delitsch és Ferdinand Lassalle) megélt tevékenységére. Utóbbi az új munkásszervezet, az Általános Német Munkásegylet megalakításával, s az állami hitellel létrehozandó munkás termelési társulásokkal akarta kiszabadítani a munkásokat a bérabszolgaságból. Ilyen előzmények után született meg 1864-ben munkája, A munkáskérdés és a kereszténység (*Die Arbeiterfrage und das Christenthum*). Ebben kifejtette, hogy sem a legnagyobb politikai szabadság, sem pedig a szövetkezeti mozgalom virágzása nem képes feltartóztatni a szociális viszonyok folyamatos romlását. „Csak a kereszténység képes nyújtani a munkásság viszonyait eredményesen megváltoztató eszközt, és e segítség nélkül a munkásság állapota az ismételt fáradozások ellenére rosszabbra fordul s közeledik ahhoz a helyzethez, amelyben a pogányság korában volt.”

Ketteler megoldási javaslatában első helyre tette a munkaképtelenek számára létrehozandó intézményeket; a következő a keresztény család, amely több előnyt is biztosít a munkásnak. A segítség harmadik eszköze a keresztény igazság és tanítás, ez szolgál valódi képzéssel. A munkások saját társadalmi erőik kibontakoztatásával tudnak segíteni embertársaiknak. Munkás-termelőszövetkezetek alakítását javasolta, hogy a munkások ezekkel vegyenek részt az üzleti vállalkozásban. Ez a lassalleánizmus egyik lényeges programjának átvételét jelentette.

Ketteler püspök jó két évtizeddel megelőzte korát, mivel a szociális munkáskérdés megoldásának halaszthatatlansága csak az 1880–1890-es évek fordulóján tudatosult kellőképpen az államok és a társadalmi szervezetek irányítóiban. A tudatosodáshoz nagymértékben hozzájárult a II. Internacionálé megalakulása (1889), amely nagyszabású munkásvédő programot hirdetett meg. Még a szociális kérdések iránt fogékony II. Vilmos német császár (1888–1918) is 1890-ben nemzetközi konferenciát hívott össze, hogy megvitassák a törvényhozás szociálpolitikai feladatait.¹⁴

XIII. Leó pápa, az első modern egyházfejedelem 1891-ben kiadta *Rerum Novarum* című enciklikáját a munkáskérdésről. A pápa „a munkásság tarthatatlan helyzetéből” indult ki, mert fokozódott a gazdagság felhalmozódása egy kisebbség kezében, miközben a többség elszegényedett. Ugyanakkor elvetette a szocialisták által javasolt megoldást: a magántulajdon megszüntetését, mivel „a magántulajdon teljes összhangban van a természet rendjével.” Az enciklika cáfolta az osztályharc szükségyszerűségéről vallott szocialista felfogást. A keresztény elvek alapján a két osztály (munkásosztály és burzsoázia) egymásra van utalva, s ez a küzdelem megszüntethető, ha mindkét fél teljesíti kötelességeit. E feltételek teljesítése esetén a két osztályt testvéri szeretet fogja egybekapcsolni.

Az „államra háruló feladatok” sorában a pápa elutasította a 19. század uralkodó eszméje, a liberalizmus államelméletét, hangsúlyozva, hogy „az államnak kötelessége megfelelőképpen és intézményesen gondoskodni a munkásosztály jólétéről és érdekeinek megfelelő védelméről.” Az államnak be kell avatkoznia akkor is, ha „a munkások lázadznak és közös megegyezéssel felfüggesztik a munkát.”

Az enciklika szorgalmazta vallásos egyesületek, keresztény szakszervezetek alakítását, amelyek önállóságát az állam vezetőinek tiszteletben kell tartaniuk. E társaságok belső életének elsőrendű szempontja a valláserkölcsi tökéletesedés.¹⁵

(*A marxista szocializmus*) Friedrich Engels szerint a szocializmus 1847-ben még burzsoá mozgalmat jelentett, a kommunizmus pedig munkásmozgalmat (Cabet, Weitling), ezért Karl Marx és Friedrich Engels akkor még a „kommunisták” elnevezést részesítette előnyben. Az angol szakszervezetek csak 1887-ben álltak ki a szocializmus mellett.

A marxizmus sokáig jelentéktelen volt a szocialista mozgalomban. Németország iparilag legfejlettebb részén, a Rajna-vidéken két forradalmi demokrata – Karl Marx (1818–1883)¹⁶ és Friedrich Engels (1820–1895) – találkozásukig (1844 ősze) egymástól függetlenül tanulmányozták koruk gazdasági, politikai és ideológiai kérdéseit és ismerkedtek a korabeli munkásmozgalmal. Kibontakozó együttműködésük első éveiben (1844–1848) már nagy vonásaiban kidolgozták a társadalom megismerésének és forradalmi megváltoztatásának elméletét, a tudományos szocializmust. A szocializmus eszméinek utópiától tudományig való fejlődését két nagy társadalomtudományi felfedezés biztosította, amelyek lehetővé tették a tőkésrendszer lényegének feltárását: az egyik a „koruk gazdasági viszonyainak termékeiként” létező osztályok harcának elmélete volt, a proletariátus és a burzsoázia harca. A másik felfedezés „a tőkés termelés titkának az értéktöbblet segítségével való leleplezése” volt. A marxizmus így a német filozófia, az angol politikai gazdaságtan és a francia szocializmus örököseként minőségileg új elméletté vált. Még pontosabban: a marxizmus első alkotórésze a dialektikus és történelmi materializmus, második a politikai gazdaságtan, s a harmadik a tudományos szocializmus.

Marx és Engels elméleti felfedezéseiket egyesíteni kívánták a proletármozgalom harcával, hogy azt fejlett politikai osztálymozgalommá változtassák. Az Igazak Szövetségének vezetői 1847 elején elfogadták Marx és Engels nézeteit, s 1847 júniusában az új szövetség első kongresszusa felvette a Kommunisták Szövetsége elnevezést.

Az új, ideiglenes szervezeti szabályzat rögzítette: „A Szövetség célja a burzsoázia megdöntése, a proletariátus uralma, a régi, osztályellentéteken alapuló polgári társadalom megszüntetése és az új, osztály és magántulajdon nélküli társadalom megalapítása.” A kongresszus a szövetség régi, utópista jelszavát (Minden ember testvér!) felcserélte a *Világ proletárijai, egyesüljétek!* kommunista jelszavával. Marx a brüsszeli, Engels pedig a párizsi szervezet vezetője lett. 1847 végén a Szövetség második kongresszusán megbízták Marxt és Engelst, hogy a párt programját kiáltvány formájában dolgozzák ki. *A Kommunista Párt kiáltványának* végleges szövegét Marx dolgozta ki, s 1848. február végén jelent meg Londonban.¹⁷

A Kiáltvány alap gondolata:

Minden történelmi korszak politikai és szellemi történetének alapja a kor gazdasági termelése és az ebből szükségképpen fakadó társadalmi tagozódása.

Ennek következtében – az ösközösség felbomlása óta – az egész történelem osztályharcok története.

Az osztályharc a kapitalizmusban olyan fokot ért el, amelyen a proletariátus már nem szabadíthatja fel magát anélkül, hogy egyúttal ne szabadítaná meg az egész társadalmat a kizsákmányolástól és az elnyomás minden formájától.

A proletariátus történelmi szerepét a Kiáltvány így határozta meg:

– első feladata, hogy osztályerejét megszervezve megdöntse a burzsoázia uralmát, s meghódítva a politikai hatalmat, önmagát uralkodó osztállyá emelje és kivívja a demokráciát. (A proletárdiktatúra fogalmát Marx és Engels nem használta.)

– A politikai hatalom birtokában a munkásosztálynak köztulajdonba kell vennie a termelési eszközöket, megszüntetve ezzel a kizsákmányolás lehetőségét. Az állam, azaz az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében összpontosított termelőerőket és anyagi javakat a lehető leggyorsabban és tervszerűen kell gyarapítani.

– A termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése nyomán fokozatosan eltűnnek a társadalmi osztályok és az osztályellentétek is. Elhal az állam, és a régi társadalom helyére olyan lép, amelyben kialakul az egyes emberek és a közösség szabad fejlődésének egymást feltételező kölcsönhatása.

A Kiáltvány a korabeli nyugat-európai munkásmozgalom helyzete és szükségletei alapján elméleti és gyakorlati–módszertani szempontból elemezte a proletárpárt kérdését. Az alig 400 főből álló Kommunista Szövetségének programjaként hangsúlyozta a különböző munkásszervezetek együttműködésének szükségességét és lehetőségét. Az adott állapotokhoz igazodva nem szorgalmazta országonként önálló kommunista párt szervezését, hogy a kommunisták a meglévő munkásszervezetekben maradván fejthessék ki forradalmi tevékenységüket.¹⁸

(A tőkés társadalom s a kapitalizmus osztályviszonyainak a Kiáltvány által adott elemzése ma már történelmileg sok tekintetben túlhaladott, mivel megváltoztak a bér-munka és a tőke közötti antagonizmus formái. Hasonlóképpen a munkáspártok megosztottsága [szociáldemokrata és kommunista pártokra] a 20. század elejétől sem váltotta be Marx és Engels reményeit; legtovább a Szovjetunió tartotta magát, de forradalmi elképzeléseik a 21. századra ott is elporladtak. A kommunista párttörödékek néhány gyengébb oldalhajtása napjainkban időnként különböző tüntetéseken csinál botrányt.)

Az 1848-as forradalmak (szicíliai fegyveres felkelés, párizsi felkelés, bécsi, budapesti, berlini forradalom, a milánói, a badeni, a poznaí és prágai fegyveres felkelés) során a polgári demokratikus haladás forradalmi erői megütköztek a reakció feudális abszolutizmussal, de tanulságosan tárult fel a monarchiával és a nemességgel egységére lépő liberális burzsoázia árulása, amely jobban félt már a proletariátustól, mint a

feudális monarchiának a burzsoázia kizárólagos uralmát korlátozó maradványaitól. Az 1848. júniusi párizsi felkelés egyértelműen proletárjellegű volt: Éljen a szocialista köztársaság! jelszóval folyt, vörös zászlók alatt. A küzdelem négynapos kegyetlen harc után elbukott. A munkásokkal leszámoló köztársaságpárti burzsoázia azonban saját hatalmi pozícióit is meggyengítette; utat nyitott a nagyipari és bankár-burzsoázia érdekeit érvényesítő erők felülkerekedésének, amelyek december 10-én köztársasági elnökké választották a reakciós nagyburzsoázia törekvéseit szolgáló Louis Bonapartét.

Az 1852. évi kölni kommunista per után Marx javaslatára a Kommunisták Szövetsége november 17-én kimondta a szervezet feloszlását. Tagjainak többség a munkásegyletekben dolgozott tovább. Marx és Engels pedig elméleti munkásságukkal szolgálták a nemzetközi munkásmozgalmat.

(Az I. Internacionálé – a szocializmus nemzetközi kísérlete [1864–1871]) 1864 szeptemberében Londonban megalakult a munkások nemzetközi szervezete, az I. Internacionálé, hivatalos nevén a Nemzetközi Munkásszövetség. Összetételében tükrözötte az egyes országok munkásszervezeteinek különböző fejlettségi fokát, különféle és gyakran ellentétes irányzatokat hordozott. „Ezért olyan programmal kellett rendelkeznie, amely nem csapta be az ajtót az angol trade-unionok, a francia, belga, olasz és spanyol proudonisták és a német lassalleánusok előtt”¹⁹ – írta 1990-ben Engels. Az Alapító Üzenet a munkáosztály önálló – „szervezettséggel egyesített és tudástól vezetett” – politikai szervezetének, vagyis saját pártjának megteremtésére való utalással, a politikai harc jelentőségének hangsúlyozásával és a szövetkezeti mozgalom helyes értékelésével szállt szembe a kispolgári irányzatokkal. Programmá tették a politikai hatalom meghódítását és a munkáosztály önfelzabardításáról szóló megállapítást.

Az 1860-as évek végére számottevő balratolódás mutatkozott a kontinens munkásmozgalmában. Ennek egyik legjelentősebb eseményeként 1869. augusztusban Eisenachban a németországi, ausztriai és a svájci munkások általános kongresszusán megalakították a Szociáldemokrata Munkáspártot, amely alapjában véve marxista programot fogadott el. Az 1860-as évek végére az Internacionálénak a legtöbb európai országban és az Egyesült Államokban is voltak már szekciói, közöttük Magyarországon is – Pesten, Pozsonyban és Temesváron.

1870 első felében az Internacionálé eszmei és szervezeti téren tovább fejlődött. Sikereket hozott a proudhonizmus és a bakunyinizmus elleni küzdelem. Franciaországban a meglévő lyoni, marseille-i és roueni föderáció mellé felsorakozott a 15 szekcióból megalakuló párizsi föderáció is, amely hősiessen állt helyt a kormány üldözéseivel szemben.

*(A párizsi kommün – 1871)*²⁰ A spontán alakult, forradalmi párizsi kommün (község-tanács) 1871. március 18. – május 28. között állt fenn, amely a konzervatív központi kormány akarata ellenére megkísérelte Párizst szocialista elképzelések szerint igazgatni; tagjait kommunárdoknak hívták. A párizsi kommünt a proletariátus diktatúrája példájának és a tanácsdemokrácia példaképének tekintik.

Eseményei az 1870–1871. évi német–francia háború alatt játszódtak le. 1870. szeptember 2-án a francia hadsereg Sedan mellett kapitulált, amelynek során III. Napóleon császár is fogságba esett. A hírre szeptember 4-én a néptömegek megrohamozták a küldöttek kamaráját, amely röviddel később kihirdette a császárnak a parlamentben már előző éjszaka követelt lemondását, s kikiáltotta a köztársaságot. A császárnő Angliába menekült. Párizsban az utolsó napóleoni küldöttkamara választott képviselőiből

megalakult A nemzeti védelem kormánya; a külügyminiszter Jules Favre, a belügyminiszter Léon Gambetta, főnökük pedig a Napoleon által Párizs kormányzójának kinevezett Trochu tábornok lett.

A francia főváros 1870. szeptember 19-től az 1871. január 28-i fegyverszünetig német megszállás alatt állt. A Nemzeti Gárda egyes részei már ekkor radikalizálódtak, ez tüntetésekben, nyugtalanságokban és puccskísérletekben mutatkozott meg. A város 20 kerületének központi bizottságával (amelyben Louis-Auguste Blanqui is ott volt) már szeptember 11-én nem hivatalos ellenkormány alakult, amely már szeptember 17-én kömmün alakítását követelte. A 1,50 frankos napi zsold és a családtagok járuléka (asszonyoknak 0,75, gyermekenként 0,25 frank) nyomán a szolgálat a Nemzeti Gárdában sok munkás számára jóval attraktívabb volt, mint foglalkozása. Így a tehető polgárokból álló 60 régi zászlóalj mellé a munkásokból szeptember 30-ára már 194 zászlóalj alakult, gyakorta baráti alapon, többnyire katonák részvétele nélkül. Ezek a csapatrészek katonai kiképzésük híján alkalmatlanok voltak a külső ellenséggel szembeni katonai összecsapásra, ezért a kormányra nézve inkább veszélyes polgárháborús hadsereget alkottak, amely „háború a legvégsőkig” jelszóval mindennemű fegyverszünet, de a nemzetgyűlési választások ellen is fellépett.

1871. január 28-án végre megállapodtak a fegyverszünetben, s Bordeaux-ban február 17-én a nemzetgyűlés Adolphe Thiers-t választotta miniszterelnöknek. Miközben a fegyverszüneti egyezmény értelmében a párizsi reguláris csapatokat lefegyverezték és elbocsátották a hadseregből, Favre külügyminiszter Bismarck tanácsa ellenére sem fegyverezte le a Nemzeti Gárdát, mivel az intézkedés esetén vérfürdőtől tartott. Mivel az előzetes béke aláírása után a 60 polgári zászlóalj számos tagja elhagyta a várost, a Nemzeti Gárda forradalmi része katonai fölényt szerzett a városban, amely már március 3-án, a német csapatok kivonása után fosztogatásokhoz és rendőrségi állomások megtámadásához s további fegyverek szerzéséhez vezetett. Az időközben 215 „szövetséges zászlóaljra” növekedett Nemzeti Gárda Főbizottsága mindinkább élesebb harci üzenetet küldött az újonnan választott nemzetgyűlésnek, amelynek többsége (750-ből 450) rojalista képviselők közül állt, akik elutasították a köztársaságot, de semlegesítették egymást abban, hogy helyette valami más berendezkedés valósuljon meg. Ezért a kormány és a parlament ideiglenes székhelye Versailles lett.

A kommunák hívei sem alkottak homogén tömeget, hanem több csoportra oszlottak: a balliberális polgárság részei Franciaország belső rendjének átalakítására és a Richelieu bíboros óta uralkodó centralizmus megszüntetésére, s az autonóm francia városok föderációjára törekedtek. Ők együttműködtek a proudhoni utópikus szocializmus és a Blanqui típusú forradalmi összeesküvőkkel.

A felkelés szikráját a Thiers-kormány kísérlete váltotta ki, amely megkísérelte a Nemzeti Gárda hadseregtől szerzett 400 ágyújának elvételét. Az akciót a „nép tüzérégeinek” a németektől való biztonságba helyezésével leplezték. A meghiúsult akció után a kormány kevés megmaradt csapata és a tisztviselők Versailles-be vonultak vissza. A Főbizottság a kiürített városházára és rendőrkapitányságra költözött, így vezetése nemcsak a város katonái, hanem politikai kulcspozícióit is megszerezte. A legradikálisabb erők Versailles azonnali megtámadását követelték, de erre nem került sor. A város teljes autonómiára való törekvése megelőzte az egész Franciaországra kiterjedő politikai forradalom óhaját.

A Nemzeti Gárda Központi Bizottsága átvette a hatalmat Párizsban; de magát nem tekintette kormánynak s március 26-ára választásokat írt ki, amelyek nagyon vegyes eredményt hoztak.

A város 1,8 millió lakosából csak 492 000 rendelkezett választójoggal, akik közül csak 44,9%-uk élt választói jogával. A megválasztottak közül 13 személy a Nemzeti Gárda Központi Bizottságának tagja, 17 az I. Internacionálé szocialista–kommunista híve, s 30 Blanqui híve volt. A Központi Bizottság a választás után lemondott a kormányfelelősségről, de megtartotta a katonai kérdésekben való döntés jogát.

A kommün (községtanács) meghirdette a nép általános felfegyverzését, elrendelte Párizs védelmét a Szajna jobb partján álló német csapatok, illetve a francia kormánycsapatok ellen, amelyek átvették a Szajna bal partjának német állásait.

A kommunárdok között egység uralkodott abban, hogy Párizs éppen kivívott autonómiáját minden áron, ha kell, fegyverrel is megvédi. Abban a törekvésben is egységesek voltak, hogy a nép választott testületeként emberhez méltó szociális viszonyokat teremtenek. Főleg a blanquista képviselők szorgalmazták, hogy Párizson túlmenően a kommünt egész Franciaországban a hatalom megszerzése eszközeként használják. De nem volt egységes álláspont abban, hogy e célt milyen sorrendben és milyen eszközökkel érjék el. Még az a meggyőződés is terjedt, hogy azonnali társadalmi reformokkal és a társadalom komplett újjáalakításával föderalista, szabadságpárti és human elvek alapján a párizsi kommün példakép lehet Franciaország többi része számára, s ezzel egyidejűleg erkölcsi és társadalmi legitimitációt fejthet ki a lakosság körében, s így nem kellene fegyvert használni Versailles-al szemben. A blanquisták viszont Versailles gyors lerohanását szorgalmazták, s a társadalmi reformokat a győzelem utánra halasztották volna. A kommün eszerint inkább egy hadibizottságnak bizonyult, amely az állami hatalmat egyesítené, s céljai megvalósítása érdekében erőszakos intézkedésekhez is folyamodna. Első kísérletként április 3-án „séta Versailles-ba” akciót szerveztek a nemzetgyűlés és a kormány letartóztatására, amely a kormánycsapatok által megszállt Mont Valérien erőd elleni támadáskor meghiúsult. Ezután a kommün a Thiers-kormány miniszterei vagyonának azonnali lefoglalását sürgette, amely azonban nem változtatott a tényleges hatalmi viszonyokon.

A kormány gyorsan leverte a más francia városokra irányuló kommün-uralmat is, s lépersől lépésre sikereket ért el, miközben a Nemzeti Gárdának a számos felhívás ellenére nem sikerült ütközésségét növelnie. A sikertelenségek nyomán a kemény mag nagyobb befolyást szerzett a községtanácsban, amelyet a mérsékelt képviselők kilépése is növelt, mivel az 1789. évi forradalomból ismert Jóléti Bizottság megalakulását követően május 4-én harci nyilatkozatot tett. A Bizottságot diktatórikus teljhatalommal ruházták fel, s tagjai csak a kommünnek feleltek. A Bizottság beszüntette a sajtószabadságot. Vezetői állandóan cserélődtek, mert a kormánnyal való összjátás vádjával kölcsönös letartóztatások folytak.

A kommün szociális, politikai és gazdasági intézkedésekkel kezdte tevékenységét, amelyek a polgárok létfeltételein hivatottak javítani. Például visszaható hatállyal törölték az elmaradt bérleti díjakat, visszaadták az elzálogosított értéktárgyakat, s megszüntették a péklegények éjszakai munkáját. Az alapvető jellegű dekrétumok sorába illett az egyház és az állam szétválasztása, s az elmenekült gyártulajdonosok tulajdonainak kollektivizálása. A Párizs védelmében elesett gárdisták özvegyei nyugdíjban részesültek. Szimbolikus jellegű volt a guillotine, vagy a napóleoni hadjárat Vendôme-oszlopainak lerombolása.

Mivel az előzetes béke a reguláris francia hadsereg létszámát 40 000 főre korlátozta, a francia kormánynak meg kellett elégednie Párizs bekerítésével és megfigyelésével. A Thiers-kormány kérésére a poroszok meggyorsították a francia hadifoglyok szabadon bocsátását, így április végén már 170 000 katonával rendelkezett, akiknek parancsnokságát a szintén szabadon bocsátott Mac-Mahon marsall vette át. Miután a kormány egymás után

leverte a vidéken fellángoló felkeléseket, a reguláris francia csapatok megkezdték Párizs erődítményeinek lövetését. Május közepére már több erődítményt elfoglaltak, s 1871. május 21-én a kormánycsapatok benyomultak a városba. Az egy hetes „véres májusi hét” főleg az utcai barikádokon folyt, s május 28-áig tartott. Május 22-én a kommun vezetőse megparancsolta a „gyanús házak” és középületek felgyújtását, hogy ne jöhessen idegen katoná a városba. Az akciónak híres épületek estek – részben vagy teljesen – áldozatul. A harcoknak és a tömeges kivégzéseknek 30 000 személy esett áldozatul, s körülbelül 40 000-t letartóztattak, akiket rögtönítélő bíraskodás keretében azonnal agyonlőttek, elítéltek, s Versailles-ba, illetve a gyarmatokra szállítottak.²¹ A kormánycsapatok 900 fős veszteséget szenvedtek, a kommunárdok a harcok során 70 túszt öltek meg. A „tűz-dekrétum” szerint minden kommunárd meggyilkolását háromszor annyi kormánykatonára kivégzésével kell megtorolni, de a rendelet végrehajtására nem került sor. Georges Darboy érsek és Louis-Auguste Blanqui tárgyalásai a Párizs és Versailles közötti hadifogolycseréről meghíusultak a kormány ellenállásán, s az érsek és öt tűz kivégzésével zárultak. Május 26-án további 70 túszt végeztek ki. A párizsi kommun története 1871. május 28-án zárult az utolsó 147 kommunárd kivégzésével a város déli falánál.

(Nemzeti szocializmus német földön) A völkisch mozgalomból a német nyelvterületen hozzávetőlegesen 1860 táján alakultak különböző csoportok, amelyek radikálisan nemzeti és antiszemiták, illetve részben „forradalmiak” voltak valamennyi német jövőbeli összefogásának értelmében, a fennálló monarchiák ellen.

A német államokban Ferdinand Lassalle²² meghirdette a német munkásság önálló pártjának megalakítását, s tizenegy legnagyobb német város munkásszervezeteinek képviselői 1863 májusában a lipcei munkáskonferencián 400 fővel megalakították az Általános Német Munkásegyletet.²³ Lassalle elfogadta és hirdette a munkásosztály politikai és gazdasági felszabadításáról szóló tanítást, a kapitalista társadalom megszüntetésének és a szocialista társadalom megteremtésének szükségességét.

A „nemzeti szocializmus” kifejezést először 1904-ben az osztrák Szudéta-vidék Német Munkáspártja használta, hogy nemzeti egyesüléssel és regionális autonómiával körvonalazza célját: az Osztrák–Magyar Monarchia leváltását. 1918. május 5-én a párt nevet változtatott: a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt (DNSAP) programját Rudolf Jung képviselő fogalmazta meg „Nemzeti szocializmus” címmel. Az 1919-ben alakult Német Munkáspárt (DAP) pedig 1920-ban felvette az NSDAP nevet.

A német nyelvű térségben a „nemzeti szocializmus” a 19. században a nemzeti és a szocialista eszmék egymás elleni harcát, majd a 20. században összeolvadásukat jelentette, s a munkásmozgalom marxista sugallatú nemzetközi szocializmusa ellen irányult.

A „nemzetiszocializmus” elnevezésű új pártok ideológiájukban elhatárolódtak a szociáldemokrácia internacionalizmusától és a régebbi pártok konzervatív nacionalizmusától, s programjukat választói csoportjaiknak (a munkásoknak és a középrétegnek) jobb alternatívaként kínálták. Ehhez még néhány antikapitalista követelést is csatoltak a völkisch–faji nacionalizmus keretében.

(A német császárságban) A német nyelvterületen a nemzeti szocialista eszmék bátor gondolkodóihoz számítottak a császárság szerzői, akik elhatárolódtak a marxizmus internacionalizmusától és a szociáldemokráciától. Ilyen politikai tervezetek keletkeztek az 1890. évi politikai fordulat után, Otto von Bismarck kancellár elbocsátása és a szocialistaellenes „kivételes törvény”²⁴ visszavonása után. 1890-ben ugyanis az 1875.

évi egyesülés utáni Németországi Szocialista Munkáspártot újjászervezték; neve ezután Németország Szociáldemokrata Pártja (SPD) lett, amely a század végére a nemzetközi munkásmozgalom nagy tekintélyű vezető pártja lett.

Friedrich Naumann evangélikus lelkész és publicista 1896-ban politikai pártként megalakította a Nemzetiszociális Egyesületet. Tervében Max Weber befolyásolta, akinek a hatalmi állam a belső társadalmi reformok feltétele volt. Az Egyesület támogatta a birodalmi kormány imperialista gyarmati- és haditengerészeti politikáját. A gyarmatok megszerzése a jólétet növelné – vélekedtek –, ezzel egyesítené a nemzetet és II. Vilmos császárnak egy „mérsékelt demokratizálódást” engedélyezne.

Az Egyesület 1897-ben elfogadta a *Nemzetiszociális katekizmust*. Naumann hívei meg voltak győződve arról, hogy a „nemzeti és a szociális összetartozik”. 1900-ben *Demokrácia és császárság* című könyvében a császárnak a porosz háromosztályos választójog megszüntetését javasolta, hogy ezzel a császárság kiegyezzen a munkásokkal. 1902-ben szabad, ideológia- és politikamentes szakszervezeti mozgalmat, a munkások és a polgárok egyenjogú partnerségét, valamint üzemi beleszólási jogot sürgetett. A Nemzetiszociális Egyesület azonban gyenge visszhangra talált a lakosság soraiban és 1903. évi Reichstag-választási veresége után feloszlott. Tagjainak többsége csatlakozott a balliberális *Szabadelvű Egyesüléshez*, amely 1910-ben feloldódott a Haladó Néppártban.

Néhány tartalmi párhuzam ellenére Naumann kifejezetten eltávolodott a későbbi nemzetiszocializmustól. Az antiszemitizmus határozott ellenfeleként és liberális demokrataként ezért nem lehet a nemzetiszocializmus közvetlen előfutárai közé sorolni.

Walther Rathenau²⁵ nagyiparos és író 1912-től különböző írásokat jelentetett meg, amelyek nemzeti és szocialista kezdeményezéseket tartalmaztak. A hadi nyersanyagosztály kezdeményezőjeként és vezetőjeként az első világháború alatt a meglévő tisztviselői apparátussal központilag tervezett „államszocializmust” javasolt. Azt remélte, hogy a tervgazdasággal megfékezheti és a közjó javára hasznosíthatja a magán-kapitalista érdekeket.

1916-ban megjelent könyvében (*A jövő dolgairól*) kifejtette a jövő népi közgazdálkodás eszméit. A privát profittörekvéseket mindenütt érvényesülő „népi állama” korlátozná és gondoskodna az osztályok közötti kiegyezésről. Úgy vélekedett, hogy ha korlátoznánk az örökösödési jogot, radikálisan megadóztatnánk a luxuscikkeket, igazságosan elosztanánk a tulajdont és a jövedelmet, növelnénk a népoktatás színvonalát, lehetővé tennénk a munkásbeleszólás rendszerét, felszámolnánk a monopóliumokat és a spekulációkat és betiltanánk henyélést, akkor az államban csak egy mérhetetlenül gazdag birodalom létezhetne: az állam. Rathenau írása nagy egyetértésre talált az ifjúsági mozgalomban és részben a völkisch mozgalomban. Többek között befolyásolta Otto Strassert, a későbbi nemzetiszocialistát is. 1919-ben jelent meg *Az új állam* című könyve, amelyben Rathenau mi-formátumban írta le a munkástömegek érzéseit, akiket becsaptak a novemberi forradalommal és a szocializmus fogalmával. A szocializmus „elárulása” akkortájt szélesen elterjedt jelszó volt a kommunistáknál és a nemzetiszocialistáknál egyaránt. Rathenau ekkor maga is a weimari Reichstag egyik szocializációs bizottságában ült, ahol Hugo Stinnes nagyvállalkozóval, a szociáldemokratákkal és szakszervezetiekkel vitázott.

(„*Hadiszocializmus*” az SPD-ben) Az SPD-ben 1890 óta növekedett az elképzelés, hogy a szocializmus nem csak a nemzeti elitek hatalomtól való megfosztása révén, hanem a velük való együttműködéssel és politikájuk részleges támogatásával is elérhető. Mindez reakció volt azokra a támadásokra, amit például Gustav Tuch folytatott,

aki 1887-ben kijelentette: a porosz militarizmus „az egyedüli igazi nemzeti és civilizált szocializmus [...] a szociáldemokrácia hazátlan és barbár szocializmusával szemben.” Ugyan Karl Kautsky mindezt akkor visszautasította, de a revizionizmus hívei az SPD-ben növekvő visszhangra találtak. 1899-ben Eduard Bernstein *A szocializmus feltételei* és a szociáldemokrácia feladatai című könyvében revízió alá vette a marxizmus mindhárom alkotórészét, s annak forradalmiságát reformpolitikával akarta helyettesíteni. A hatalom megszerzése kizárólagos eszközének a választójogot és a parlamentet tekintette. A szociáldemokráciának „demokratikus-szocialista reformpárttá” kell válnia: „a végcéll semmi, a mozgalom minden” – vallotta.²⁶

Konzervatív szakszervezeti vezetők és a párt jobbszárnyának képviselői pedig a porosz militarizmusban már a jövő szocializmusának fegyelmét és szervezettségét, illetve példaképét látták, amely a háború után megvalósul. Anton Fendrich 1915 tavaszán a proletariátust, a népközösséget és az államot azonosnak tekintette: „Németország sorsa egyúttal a német munkásosztály sorsa.” Úgy vélte, hogy nagy termelési ágak államosítása a hadigazdaság révén megfogható közelségbe hozza a gazdasági élet szocializálását. A háborút csak a munkásság szervezheti; szervezeteinek részvétele az államigazgatásban megteremtette „az új németiség mindazon elemeit”, „amelyekben a tömeg ma a német jövő darabját látja, amely lelkiertől kölcsönöz a kitartáshoz.” A háború bebizonyította, hogy „ahol a nemzeti önállóság és a nemzet gazdasági érdekei forognak kockán, ott a nemzeti szolidaritás megelőzi a nemzetközit.” Mivel az imperializmust „kényszerítő népgazdasági szükségletek vezetik”, az SPD-nek sem szabad elutasítania hódító célokat, hanem el kell ismernie a szocializmus szükséges feltételeit.

Paul Lensch, aki 1914-ben még elutasította a hadihiteleket, 1915-ben már az SPD hadiszocializmusának fő képviselője lett. Számára a német kapitalizmus az állami haditársaságokkal szocialista lett. Mivel az SPD polgárháború nélkül szervezkedhetett saját kereteiben, mindez előre vetítette az állam és a munkásszervezetek együttműködését a háborúban. Ebben a folyamatban keletkezett a szocializált társadalom eszméje: *Hiszen kardok beköszöntenek Németországra!* A világháborút ezen eszme kiteljesedésének és vele a világorradalom beköszöntének tekintette: „Ez ismét egy mély iróniával teli folyamat, amely a világtörténelemben oly gyakran előfordul: a szocializmus a nemzet megmentője!” Ennek megfelelően támogatta a hódításokat és illúziókat tartotta a megegyezési és leszerelési követeléseket.

Ezeket a véleményeket élesen bírálta a Spartakus-csoport folyóirata, a *Die Internationale*. Willy Huhn pedig 1952-ben megjelent könyvében a Többségi Szociáldemokrata Pártot (MSPD) nemzeti és katonai hagyományai miatt egyenesen a világtörténelem „első nemzetiszocialista pártjának” nevezte. Huhn a hadiszocialista elközeléseket a Harmadik Birodalom Német Munkafrontjához hasonlította.

(*A cseh tartományok és Csehszlovákia tervezetei*) Friedrich Naumann Nemzeti-Szociális Egylete után a második párt, amelyik „nemzeti-szociálisnak” nevezte magát, az akkor Ausztria–Magyarországhoz tartozó cseh tartományokban 1898-ban megalakuló Tschechische National-Soziale Partei (ČSNS) volt. Tagjainak egy része a Cseh Szociáldemokrata Pártból érkezett, amely kevés osztályharcos szemléletet kínált számukra, és kevésnek találták a párt tevékenységében Csehország nemzeti függetlenségének törekvéseit is. A tagok másik csoportja az „Ifjúcsehek” Nemzetiliberális Pártjából, amely számukra kevés demokratikus és szociálreformer irányultságot hordozott. A párt fellépett a cseh munkásság egységéért a kisparasztsággal és polgársággal, valamint a nemzeti függetlenség és szocializmus reformista útjáért. Szövetségre lépett a Cseh Munkás-Közösséggel, a cseh tartományok legnagyobb nem-marxista szakszervezeti

közösségével. A ČSNS a történelmileg megalapozott és romantikus cseh nemzeti és pánszláv elképzeléseket követte. A párt korai időszakában zsidóellenes kijelentéseket is tett.

A nemzetiek nem forradalmi „szocializmusával” kapcsolatban közösség állt fenn az 1903-ban szintén Csehszlovákia alakulta Ausztria–Magyarország Német Munkáspártjával, amely a németnemzeti tábor legradikálisabb értelmezője volt és a német és osztrák nemzetiszocializmus „ősmintáját” testesítette meg. A pártban már 1913-ban használták a „nemzetiszocialista” fogalmat, mielőtt 1918-ban formálisan is átnevezte magát Német Nemzetiszocialista Munkáspárttá. A ČSNS azonban ellenkező irányban fejlődött.

Csehszlovákia függetlenségének elnyerése után átnevezték magukat Csehszlovák Szocialista Pártnak, 1926-ban Csehszlovák Nemzeti-Szocialista Pártnak, amelyet népi-szocialista pártnak fordítottak, hogy elkerüljék az azonosítást a német nemzetiszocialista párttal.

Az első Csehszlovák Köztársaságban a közép erejeként és a parlamenti-demokratikus állam fontos támaszaként léptek fel. Eltávolodtak az antiszemita demagógiától és az átfogó szocializálási tervektől, helyette felléptek az egyéni szabadságjogokért, a munkásbeleszólásért és a nyereségekben való részvételért.

(Reformizmus-vita a német szociáldemokráciában) Az európai szociáldemokráciában körülbelül 1900 óta a reformista irányzat tört át, amely a szocializmust nem társadalmi forradalom, hanem demokratikus reformok révén vélte elérhetőnek. Ezzel előbb gyakorlatilag, majd elméletileg is feladták a marxi osztályharc elméletét, amely a társadalmi ellentétek válságos kieleződése nyomán várható forradalmi átalakulásról szólt.

Németországban a szocializmus forradalmi vagy reformista újáról szóló vita Eduard Bernstein publikációival kezdődtek, amelyek 1896-ban váltották ki a revizionizmus-vitát. Jóllehet Bernstein pozíciója az SPD-n belül nem szerzett többséget, de August Bebel pártelnök 1913. évi halála után és Friedrich Ebert²⁷ elnöksége alatt mindinkább mégis ez érvényesült. Ebből és 1914-ben az SPD Reichstag-frakciónak az első világháborús hadikölcsonök megszavazásával – amelyen a II. Szocialista Internacionálé széthullott –, ideológiai nézeteltérések jelentkeztek a szociáldemokrácián belül, amely végül az SPD megosztásához vezetett Németország Független Szociáldemokrata Pártja (USPD) és Németország Többségi Szociáldemokrata Pártja (MSPD) között.

Megosztottságuk tovább éleződött az 1917. évi oroszországi októberi forradalom után, és szakadás következett be a szocialisták és a kommunisták között, akik saját kommunista pártot alapítottak. A két tábor szakadása különösen megmutatkozott a szovjet vetetű reális szocializmushoz fűződő viszonyukban. Az 1919 elején alapított Németország Kommunista Pártja (KPD) a Spartakus Szövetség utódjaként, a proletár internacionalizmus képviselésével a legjobb szociáldemokrata hagyományok megőrzésére törekedett. Rosa Luxemburg²⁸ és Karl Liebknecht²⁹ Spartakus-vezetők és KPD-alapítók meggyilkolásával visszafordíthatatlanná vált a német munkásmozgalom megosztottsága reformorientált SPD-re és a marxista-forradalmi KPD-re, miközben az USPD 1922-ig felőrlődött a két pólus között s azután többé már nem játszott jelentős szerepet a weimari köztársaságban.

A szocializmuson belül a „rendszerkérdésről” folyó ellentétek Németországban a reformisták javára, Oroszországban pedig a leninisták javára dőlt el. 1923-ban a weimari köztársaságban a szociáldemokratákra és kommunistákra történő megosztottság világméretben gyengítette a szocializmus jövőbeli perspektíváit. Jóllehet az SPD 1925. évi heidelbergi programjáig kitartott a kapitalista gazdasági rendszer szocialistával történő leváltásával, de a politikai mindennapokban a reformpárt útját járta, amely céljait parlamenti eszközökkel, kompromisszumokkal és koalíciókkal kívánta folyamatosan elérni.

Jóllehet az első német köztársaság egyik legnagyobb demokratikus pártja maradt és a legtöbb kormányban részt vett, rövidesen politikai defenzívába került a németnemzeti és jobboldali pártokkal szemben, míg 1933-ban – röviddel a KPD után – az új nemzeti-szocialista rendszer betiltotta és strukturáját szétzúzta.

1945 után az SPD regenerálódott és visszatért szocialista céljaihoz, s a monopolkapitalizmus elleni intézkedésekkel igyekezett meggátolni a náciizmus megerősödését. 1959-ben godesbergi programjában azonban a piacgazdaságot vallva néppárttá vált. Ennek során a „szocializmust” kifejezett elhatárolódásként említette a „demokratikus szocializmus” formájában, hogy elismerje a nyugati demokráciák pluralista rendszerét. Így az SPD folyamatosan kiszabadult ellenzéki szerepéből, s 1969-ben Willy Brandt-tal először állított szövetségi kancellárt, akinek kormánynyilatkozata „több demokráciát” ígért, mindazonáltal semmiféle szocializmust a régi SPD-programok értelmében.

A szovjet megszállási övezetben szovjet nyomásra az SPD és a vezető KPD Németország Szocialista Egységpártjává (NSZEP) egyesült, amely az NDK-ban 1949–1990 között hatalmon maradt, s a szovjet politikai rendszert szolgálta. Ott a szocializmust továbbra is a nyugati kapitalizmus ellentétéként és a kommunizmushoz vezető út lépcsőfokának tekintették.

A létező szocializmus bukása után Európa szociáldemokrata kormányai fokozatosan nyitottak az „új közép” felé. Az SPD-ben mindez 1999-ben a „Schröder–Blair papírral” kezdődött, és a 2002. évi Hartz–IV törvényen keresztül a demokratikus szocializmus pártprogramból való törléséhez vezetett. Az SPD 2007. évi hamburgi pártprogramjában azonban a „marxista társadalmelemzés” hagyományai alapján ismét hitet tett a demokratikus szocializmus mellett.

JEGYZETEK

- 1 Saint-Simon, Claude-Henri (1760–1825): francia utópista szocialista. Tanításai a tudományos szocializmus egyik forrásává váltak. Megvalósításában az értelmi és erkölcsi belátást hangsúlyozta, nem jutott el a munkásosztály történelmi szerepének, az osztályharc megértéséhez.
- 2 Fourier, Charles (1772–1857): francia utópista szocialista. Élesen bírálta a kapitalista társadalmat, amelyet a civilizáció korszakának nevezett. A bajok forrását a termelés szervezetlenségében és szétaprózottságában látta. Megoldásnak a szocialista társadalmat, alapsejtjének pedig a közös termelésre, fogyasztásra és lakóhelyre felépülő falanszter tekintette.
- 3 Owen, Robert (1771–1858): angol utópista szocialista. rendszerében központi helyet foglalt el a nevelés s a megfelelő társadalmi környezet megteremtése. Ezt kommunista mintaközösségek létrehozásával látta elérhetőnek. Ezméit felvilágosítással, a gazdagok megnyerésével kívánta megvalósítani; ellen volt a munkások forradalmi akcióinak. Része volt az angol szakszervezeti mozgalom megszervezésében.
- 4 *A nemzetközi munkásmozgalom története 1830–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, p. 9–10.
- 5 Babeuf, François-Noël (177–1797): francia utópista szocialista, forradalmár. A föld, később általában a vagyonok egyenlő elosztását követelte. A nép forradalmi elemeire támaszkodó forradalmi diktatúra szükségességét hirdette. 1795-ben a direktórium megbuktatására megszervezte az Egyenlők Társaságát és összeesküvését. Harcostársával, Darthéval együtt elfogták és kivégezték.
- 6 Blanqui, Lous Auguste (1805–1881): francia utópista forradalmár. Forradalmi szervezkedések miatt összesen mintegy 37 évet töltött börtönben. 1865-ben kapcsolatba került az I. Internacionáléval. A párizsi kommun idején a kormány fogságában volt; távollétében választották meg a kommun tagjának. A kommun bukása után örökös várfogságra ítélték, de 1879-ban kiszabadult.
- 7 Lásd: *Etienne Cabet und der Ikarische Kommunismus*. Mit einer historischen Einleitung von Heinrich Lux. Verlag J. H. W. Dietz Nachf., Bonn–Bad Godesberg, 1974.
- 8 Blanc, Louis (1811–1882): francia történész, politikus, kispolgári szocialista teoretikus. A kapitalizmus ellentmondásainak felszámolását az államtól várta. Elképzelése szerint az állami hitellel felállított nemzeti műhelyek, amelyekben

- a munkások szükségleteiknek megfelelő bért kapnának, tönkre tudnák tenni a tőkés nagyipari vállalatokat. Szemben állt a párizsi kommünnel.
- 9 Proudhon, Pierre Joseph (1809–1865): francia közgazdász, kispolgári szocialista. A jövőt utópisztikusan, a kisárutermelők önkéntes társadalmi szerződése alapján létrejövő, állam nélküli föderatív közösségnek képzelte el. Az I. Internacionáléban Marx és Engels kemény harcot vívtak követőivel, a proudhonistákkal.
- 10 *A nemzetközi munkásmozgalom története 1830–1945.* i. m. p. 11–12.
- 11 Weiting, Wilhelm (1808–1871): német utópista-kommunista író, a Marx előtti német szocializmus jelentős képviselője. Az Igazak szövetségében nagy befolyásra tett szert a kézművesek nézeteit tükröző, az öskereszténységre alapított és általános egyenlőséget hirdető elméletével. Az 1848-as forradalom bukása után Amerikába emigrált, ahol kommunista közösségek létrehozását kísérte meg. Marx és Engels, érdemeit elismerve, harcoltak hibás nézetei ellen.
- 12 Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914.* Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2011, p. 465.
- 13 Uo. p. 461–462.
- 14 Uo. p. 463–464.
- 15 Uo. p. 464.
- 16 Alapos életrajzát lásd: B. Nicolaevsky–O. Maenchen-Helfen: *Karl Marx. Eine Biographie.* Verlag J. H. W. Dietz Nachf., Bonn–Bad Godesberg, 1978.
- 17 *A nemzetközi munkásmozgalom története 1830–1945.* i. m. p. 13–15.
- 18 Uo. p. 17–18.
- 19 Uo. p. 35.
- 20 Jacques Duclos: *A párizsi kommün.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- 21 *A nemzetközi munkásmozgalom története 1830–1945.* i. m. p. 47.
- 22 Lassalle, Ferdinand (1825–1864): német író, filozófus, szocialista. 1863-ban kiemelkedő szerepe volt az Általános Német Munkásegylet megalapításában. Beszédeit és írásait lásd: *Ferdinand Lassalle: Beszédek és írások.* Válogatta és a bevezetőt írta: Balázs György. Gondolat–Kossuth, Budapest, 1982.
- 23 Susanne Miller–Heinrich Potthof: *Kleine Geschichte der SPD. Darstellung und Dokumentation 1848–1983.* Verlag Neue Gesellschaft GmbH, Bonn, 1983, p. 29–33.
- 24 1878. október 21-én – a konzervatívok és a nemzeti liberálisok egyetértésével, a Centrum, a Haladó Párt és a szociáldemokrata frakció ellenszavazata ellenére – életbe lépett a „szociáldemokrácia közveszélyes törekvései elleni törvény” (a név szerinti szavazáson 221:149 arányban). A törvény mélyreható eszközrendszer tartalmazott a szociáldemokrata párt szervezeti és kommunikációs struktúrájának szétzúzására. Betiltották a „fennálló állami- és társadalmi rendszer megdöntésére irányuló szociáldemokrata, szocialista vagy kommunista törekvésű egyesületeket”, az e célra indított pénzgyűjtést. A betiltott egyesületekben vagy annak érdekében tevékenykedőket 500 márka pénzbüntetéssel, vagy 3 hónapig terjedő börtönbüntetéssel, az egyesületek funkcionáriusait, illetve azokat, akik betiltott egyesületek számára helyiséget bocsátottak rendelkezésre, egy hónaptól egy évig terjedő börtönbüntetéssel fenyegették meg. A szocialistaellenes törvénnyel a pártszervezeteket és a szakszervezeteket igyekeztek szétzúzni. A törvényt a kormány szándéka ellenére csak két és fél éves időtartamra fogadták el, de 1890-ig folyamatosan meghosszabbították, 1880-tól már a Centrumpárt egyes részeinek támogatásával. Részletesebben lásd: Németh István: *Német császárság 1871–1918. Összegzés és dokumentumok.* L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest, 2009. p. 38–40, illetve dokumentumait: uo. p. 172–179.
- 25 Rathenau, Walter (1867–1922): német iparos és politikus. Az első világháború befejezése előtt a francia részvétellel megszervezendő közép-európai gazdasági unió elképzelését vallotta. A jóvátétel és gazdasági tanácskozások résztvevője, 1921-ben újjáépítési miniszter. 1922-ben birodalmi külügyminiszterként a jóvátételek realizálható megoldásán munkálkodott. „Teljesítési politikája” miatt a nacionalista és antiszemita csoportok élesen támadták, majd meggyilkolták.
- 26 Susanne Miller–Heinrich Potthof: *Kleine Geschichte der SPD.* i. m. p. 65–72.
- 27 Ebert, Friedrich (1871–1925): német szociáldemokrata politikus. 1905-től az SPD titkára. 1912-től Reichstag-képviselő. 1913-ban, Bebel utódaként a párt elnöke, 1916-ban az SPD Reichstag-frakciójának az elnöke. A köztársaság kikiáltása (1918. november 9.) után kancellár, majd 1919–1925 között birodalmi elnök.
- 28 Luxemburg, Rosa (1871–1919): lengyel származású német politikus. Kulcsszerepet játszott a Lengyel Szociáldemokrata Párt (1893), majd a Spartakus Szövetség (1917) megalakulásában. 1918 decemberében K. Liebknechttel megalapították Németország Kommunista Pártját (KPD). Az 1919. januári Spartakus-felkelés idején meggyilkolták.
- 29 Liebknecht, Karl (1871–1919): német szociáldemokrata politikus. 1910-től az SPD tagja, 1907–1910-ben a Szocialista Ifjúsági Internacionálé alapító elnöke. 1908-tól a porosz tartományi gyűlés képviselője, 1912-től Reichstag-képviselő, ahol 1914 decemberében egyedül szavazott a hadihitelek ellen. 1916-ban kizárták az SPD-ből. Rosa Luxemburggal az illegális, háborúellenes mozgalom vezetője, akivel megalapították a Spartakus Szövetséget, amelyből 1918 decemberében megalakult a KPD. Az 1919. januári Spartakus-felkelés idején meggyilkolták.